

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13847937>

Oybek Klichev

tarix fanlari doktori (DSc)

Buxoro davlat universiteti.

e-mail: klichev_oybek@mail.ru

Elchilik dasturxonini va diplomatik etiket (XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlari)

Annotatsiya. Mazkur izlanishimiz Buxoro amirligida elchilik qabullari dasturining ajralmas qismi hisoblangan elchilik ta'minoti masalasiga bag'ishlanadi. XIX asrning ikkinchi yarmiga doir elchilar xotiralariga tayanib, amirlikda elchilarni kutib olish, ular sharafiga dasturxon tuzatish bilan bog'liq masalalarda ayrim o'zgarish va yangilanishlar sodir bo'lganini ta'kidlash joiz. Ushbu masalaning ba'zi jihatlari ushbu maqolada o'z aksini topgan.

XIX asrning ikkinchi yarmidagi murakkab siyosiy jarayonlar natijasida amirlikning tashqi diplomatik munosabatlari Rossiya imperiyasi diqqat e'tiborida edi. Tahlillar, rasman elchi yoki missiya maqomida amirlikka tashrif buyurgan Rossiya imperiyasi amaldorlari xotira va hisobotlarida amirlikda elchilik qabullari va diplomatik etiket xususida birlamchi ma'lumotlar bayon etganligini ko'rsatadi.

Xususan, Buxoroga kelgan elchilar o‘z “Xotiralar”ida mahalliy an‘ana va udumlar to‘g‘risida ham muhim ma‘lumotlarni yozib qoldirganlar. Amirlikda rioya etilgan an‘ana va tartiblar elchilarning e‘tirofiga, ayrimlari esa e‘tirozlarga sabab bo‘lgan. O‘rganishlarimiz davomida elchilarning poytaxt Buxoroga kirib kelganidan boshlab ularning qabullari tizimli o‘tkazilishi belgilanganligini tasdiqlaydi.

Amirlikda elchilik qabuli dasturi doirasida bir nechta udumlar amal qilinganligini ta’kidlash joiz. Ulardan biri “*Chang bosan*” (“Chang bosgan”) udumi hisoblanadi. Bu udum elchilarni uzoq masofani bosib o‘tib, sog‘-salomat ko‘zlangan manzilga etib kelganliklari munosabati bilan amalga oshirilgan. Udumga binoan, ular uchun 95 xildagi sharbat, meva va noz-ne‘matlar tortilgan, ipak matolar hamda ot sovg‘a qilingan.

Buxoro amirligi hududiga tashrif buyurgan elchilarning oziq-ovqat ta‘minoti muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Elchilarga hudud bekliklari yoxud amirlik poytaxtida joylashgan uylarda doimo sharqona noz-ne‘matlar hamda evropacha usulda tayyorlangan dasturxon hozirlangan. Uzoq yo‘ldan etib kelgan elchilar uchun dasturxon tayyorlash hamda unda sharq va g‘arb mamlakatlarida iste‘mol qilinadigan mahsulotlarni qo‘yish mezbonlarning mehmonlarga bo‘lgan munosabatini bildirgan. Turli xildagi sharqona holva va shirinliklar hamda choy iste‘moli mehmonlarning charchog‘ini chiqarishga ko‘maklashgan. Ba’zi hollarda amir qabuliga tashrif buyurgan mehmonlarga rasmiy qabuldan oldin va qabul yakunida shirinlik va noz-ne‘matlardan tatib ko‘rish taklif etilgan [Игнатъев Н. – С.223.]. Bu ham o‘z navbatida muhim masalalarni ikkala tomon ijobiy va ko‘tarinki kayfiyatda hal etishini osonlashtirishga xizmat qilgan.

Amirlik hududida kutib olingan elchilarning ovqatlanishi bekliklar va bevosita amir amaldori xonadonida amalga oshiriladi. Elchilik vakillari uchun tayyorlangan dasturxon xususida A.V.Nechayev quyidagilarni yozadi:

“Mehmon maxsus bek hovlisida qabul qilingan. Dasturxonga dastlab Rossiya shirinlik fabrikalari va mahalliy oshpazlar tomonidan tayyorlangan qizil, sariq va oq holvalar, pechenye kabi shirinliklar qo‘yilgan. Dasturxonga tortilgan barcha narsalardan tatib ko‘rish kerak. Mezbon, ya’ni bek mehmonlardan barcha narsalarni iste’mol qilishni so‘raydi. Birinchi ovqat sifatida dastlab qovurdoq – kichik qo‘y go‘шти, non va kartoshka aralashmasi, ikkinchisiga pomidor aralashirilgan tovuq sho‘rva, uchinchisiga chuchvara, to‘rtinchisiga osh, oxirida qovun, uzum va shirinliklar tortilgan”[Нечаев А.В. – С.62.]. Sharq xalqlari ovqatlari orasida osh amirlikda asosan peshovar guruchidan tayyorlangan.

XIX asrning birinchi yarmiga qadar amirlik hukumati vakillari barcha mehmonlarni erga to‘shalgan dasturxonda kutib olishgan. Buni Solovyev xotiralaridagi ma’lumotlar ham isbotlaydi: *“Qabuldan so‘ng biz uyga qaytdik. Bu erda bizga dasturxon hozirlangan ekan. Ammo tantanalar uchun mo‘ljallab kiyingan kishiga gilam ustida to‘shalgan dasturxon oldida oyoqlarni chordona qilib o‘tirish noqulaylik tug‘diradi. Sal vaqt o‘tib ipak choponlar kiygan saroy xizmatkorlari xonaga kirib kelishdi. Ularning biri mis laganlarda qovun, uzum, shaftoli, non, suv va muz, birlari esa choy va piyolalar olib kelishdi. Shunda elchilik a‘zolarining har biriga bir boshdan qand ham taqdim etildi”*[Соловьев М.М. – С.67.]. Ammo, keyingi davrlarda amirlikka tashrif buyurgan missiya vakillari asarlarining tahlilidan, keyinchalik, amirlik hukumati ham elchilar uchun qulaylik yaratish maqsadida mehmondorchilik dasturxonini stolda tayyorlashni ma’qul ko‘rganligini bilish mumkin.

Amirlik hukumati vakillari yo‘l davomida elchilarning dam olishlari uchun maxsus kigizlar tayyorlaganlar. Elchilik vakillarining yo‘l davomidagi nonushta dasturxoniga dastlab kunjutli va pistali holva, undan keyin idishlarda sho‘rva, piyoz bilan qovurilgan qo‘y go‘шти va non bo‘laklari hamda shirguruch, oxirida choy tortilgan [Крестовский В.В. – С.93.]. Garchi ushbu dasturxon alohida ajratilgan uy

yoki xonada to‘shalmagan bo‘lsa-da, unda qoshiq, sanchqilar kabi ovqatlanishda ishlatiladigan buyumlar mavjud edi. Sharq mamlakatlarida dasturxon boshida sekinlik bilan ovqatlanish qadrlangan. Tez ovqatlanish baland ovozda so‘zlash bilan baholanganligi xususida kelgan mehmonlar xabardor bo‘lishgan va ushbu tamoyilga rioya qilishga intilishganligi xususida esdaliklarda alohida qaydlar mavjud.

Amirlik ma’murlari elchilik dasturxonini bezatishda oshxona jihozlariga alohida e’tibor qaratgan. Jumladan, N.A.Mayev ushbu manzarani quyidagicha tasvirlaydi: *“Biz uchun tayyorlangan rangli matodagi dasturxon erda emas, balki stol ustiga to‘shalgan edi. Uning atrofida stullar joylashtirilgan. Shunda choy shisha idishlarda tortildi. Har birimizning oldimizga: farfor tarelka, sanchqi va qoshiq qo‘yilgan edi. Suhbat chog‘ida bek amir unga doimo rus elchilarini qabul qilishni ishonib topshirishini bildirdi”*[Maev H.A.–C.14-15.]. N.A.Mayev tasvirlagan dasturxon Shaxrisabz begi Abduljalilbek ko‘rsatmasi asosida tayyorlangan edi. Bu amirlik beklari elchi va mehmonlarni kutib olish tajribasiga ega ekanligidan dalolat beradi.

Davriy matbuot xabarlarini orasida amir qabuliga tashrif buyurgan mehmonlar nonushtadan oldin amir va to‘rajon muhr(faksimile)lari tushirilgan ovqatlar ro‘yxati(menyu)ni olganliklari xususida ma’lumotlar mavjud[6]. Taomnoma ro‘yxatining tarqatilishi amirlikdagi diplomatik qabul jarayonlari evropacha uslubda kechganligini anglatadi.

Amirlik hukumati vakillarining evropacha uslubda hozirlangan dasturxonini I.L.Yarovskiy e’tiboridan ham chetda qolmagan. U o‘z xotiralarida shunday yozadi:

“Albatta, dasturxonga qo‘yilgan noz-ne’matlarning miqdori va xili meni hayratlantirmadi, chunki men buxorocha mehmondo‘stlikdan xabardor edim. Hayratlantirgan tomoni shundaki, dasturxon evropacha uslubda bezatilgan. Unda to‘shama dasturxon (skatert), oshxona jihozlari, rus buyumlaridan qoshiq va sanchqilar deysizmi, rus farforidan tayyorlangan idishlar ham bor edi. Bundan

tashqari nonushtaga tashrif buyurgan buxorolik amaldorlarning bu kabi oshxona jihozlarini mohirona ishlatishlari mening hayratimni oshirdi”[И.Л.Яровскаго–С.37.]

Bu kabi ma’lumotlar amirlik hukumati vakillari bir tomondan, elchilarni mehmondo‘stlik va sharqona noz-ne’matlariga boy dasturxon bilan kutib olganligini ko‘rsatsa, ikkinchi tomondan, amirlikdagi an’anaviy mehmon kutish tartibida transformatsiya jarayonlari sodir bo‘lganligini anglatadi.

Foydalanilgan adabiyot va manbalar ro‘yxati

1. Игнатъев Н. Миссия в Хиву и Бухару в 1858 году. – Санкт-Петербург: Государственная типография, 1897. – 280 с.
2. Крестовский В.В. В гостях у эмира Бухарского. – Санкт-Петербург: Издание А.С. Суворина, 1887. – 156 с.
3. Маев Н.А. Очерки Бухарского ханства. – Ташкент, 1875. – 82 с.
4. Нечаев А.В. По горной Бухаре(путевые очерки). – Санкт-Петербург: Типография М.М.Стасюлевича, 1914. – 108 с.
5. Новая Бухара // Туркестанские ведомости. 1908 год 28 ноябрь, – №256.
6. Путешествие Русского посольства по Афганистану и Бухарскому ханству в 1878-1879 гг (из дневника члена посольства Д-ра И.Л.Яровскаго) в двух томах. – Санкт-Петербург.Типография д-ра М.А.Хана, – Т.1. 1882. – 384 с.
7. Соловьев М.М. Экспедиция в Бухару в 1841-1842 гг. при участии натуралиста А.Лемана. – Москва-Ленинград.: Издательство АН СССР, 1936. – 210 с.